

• פרק א •

יוסף הצדיק

על יוסף הצדיק נאמר פעמיים שהוא 'נזיר אחיו'. פעם ראשונה בברכה שמברך יעקב את יוסף לפני פטירתו (בראשית מט,כו): "בְּרַכְתָּ אֶבְיָךְ גְּבָרוּ עַל בְּרַכְתָּ הוֹרֵי עַד תֵּאֲזוּת גְּבַעַת עוֹלָם, תִּהְיֶינָה לְרֹאשׁ יוֹסֵף וּלְקִדְקֵד נְזִיר אַחִיו", ופעם שנייה בברכתו של משה רבנו ליוסף, ברכה שנאמרת גם היא לפני פטירתו של משה רבנו (דברים לג,טז): "וּמִמֶּגֶד אֶרֶץ וּמִלֵּאָה וּרְצוֹן שְׁכֵנֵי סָנָה, תִּבּוֹאֲתָה לְרֹאשׁ יוֹסֵף וּלְקִדְקֵד נְזִיר אַחִיו".

מה פשר המושג 'נזיר אחיו'? – האם יוסף היה נזיר? הרי יוסף חי לפני מתן תורה, לפני שקיבלנו בהר סיני את מצוות הנזירות.

לכן, אם אכן יתברר לנו שיוסף הצדיק היה נזיר, נצטרך לברר את מהותה של נזירותו ואת גדריה ההלכתיים, וכדלהלן.

א. יוסף הצדיק – נזיר ממש

מצינו בחז"ל כמה פירושים למושג 'נזיר אחיו' שנאמר על יוסף. וזו לשון חכמים במדרש (בראשית רבה ויחי פרשה צח):

"ולקדקד נזיר אחיו – שרחקו אותו אחיו ועשו אותו נזיר. אמר רבי יצחק מגדלאה: את הוא כליליהון דאחוך. רבי לוי אמר: נזיר ממש היה, דאמר רבי לוי: כל שתים ועשרים שנה שלא ראה אחיו – לא טעם טעם יין. אף הם לא טעמו יין עד שראו אותו, הדא הוא דכתיב (בראשית מג, לד): 'וישתו וישכרו עמו', עמו שתו, חוץ ממנו לא שתו".

וכן הוא בגמרא (שבת קלט, א):

"ואמר רב מלאי משום רבי יצחק מגדלאה: מיום שפירש יוסף מאחיו לא טעם טעם יין, דכתיב ולקדקד נזיר אחיו. רבי יוסי ברבי חנינא אמר: אף הן לא טעמו טעם יין, דכתיב: 'וישתו וישכרו עמו' – מכלל דעד האידנא לא. ואידך – שיכרות הוא דלא הוה, שתיה מיהא הוה".

נמצא אפוא, שהמושג נזיר נדרש בחז"ל בשני אופנים: הן במובן של פרוש –

רחוק, לאחר שאחיו הרחיקוהו מהם, והן במובן של נזיר ממש, שיוסף קיבל על עצמו נזירות מרגע שנמכר לעבד ועד שנפגש אתם מחדש, ולדעה זו הוא היה נזיר עשרים ושתים שנה.

אמנם, המהרש"א בחידושיו למסכת שבת (קלט, א, ד"ה ולקדקד נזיר) סובר בתחילה, שיוסף לא היה נזיר ממש, אלא רק פרוש מן היין, שכן כשפרעה ציווה להוציא את יוסף מהכלא נאמר על יוסף 'ויגלח ויחלף שמלותיו', ומכאן שהוא התגלח – אף שהדבר אסור לנזיר. אולם במסקנתו סובר המהרש"א שיוסף היה נזיר ממש, לעומת אחיו שלא היו נזירים אלא רק פרושים מהיין, ולכן התורה כותבת פעמיים בצורה מפורשת שהוא 'נזיר אחיו', ומה שהוא גילח שערו היה זה מפני אימת המלכות, והצורך להתראות לפני המלך בצורה הולמת. כלומר, יוסף התיר לעצמו, על אף היותו נזיר, לגלח שערו, וזאת בדיעבד, ומטעם פיקוח נפש.

והנה, המהרש"א נזקק לתירוץ משום שפירש את לשון הכתוב 'ויגלח' כגילוח שער הראש, וזה כאמור אסור לנזיר. אולם אפשר לפרש²¹³ שיוסף גילח רק את זקנו, ולא את שער ראשו, שהרי המושג גילוח מתייחס לכל השער בגוף, לרבות שער הזקן, כפי שנאמר במצורע (ויקרא יד, ט): "וְהָיָה בְיוֹם הַשְּׁבִיעִי יִגְלַח אֶת כָּל שְׁעָרוֹ אֶת רֹאשׁוֹ וְאֶת זָקְנוֹ וְאֶת גְּבַת עֵינָיו וְאֶת כָּל שְׁעָרוֹ יִגְלַח...". לגבי שער הראש, ייתכן שיוסף קיצרו וסידרו יפה, שכן דבר זה מותר לנזיר, כאמור בשער א פרק ו, וביתר הרחבה בשיער ב, פרק ג, עיין שם.

ב. יוסף מסלסל בשערו היה

נאמר במדרש תנחומא (פרשת וישב סימן ח):

"וכל אשר הוא עושה ה' מצליח בידו, כיון שראה רבו כן, מסר כל המפתחות ולא היה יודע אחריו כלום, שכן אמר הן אדוני לא ידע אתי מה בבית. כיון שראה יוסף את עצמו בכך התחיל אוכל ושותה מסלסל בשערו ואומר ברוך המקום שהשיכחני בית אבי...".

213. פירוש זה שמעתי מבן דודי היקר ר' אליעזר הרפנס שיח'.

סלסול שיער,²¹⁴ הוא פעולה שנזירים נוהגים לעשותה, בגלל שערם הארוך. דבר זה בא לידי ביטוי בכך שאדם יכול לקבל על עצמו נזירות באמירה 'הריני מסלסל' – והוא נעשה בכך נזיר לכל דבר וענין (משנה נזיר א,א), וכן פסק הרמב"ם להלכה (נזירות א,ו):

"כיצד? הרי שהיה נזיר עובר לפניו ואמר אהיה – הרי זה נזיר, הואיל ובלבו היה שיהיה כמו זה, ואף על פי שלא פירש ואמר אהיה כמו זה. וכן אם אחז בשערו ואמר אהיה נאה או אהא מכלכל או אהא מסלסל או שאמר הריני מסלסל או הריני מכלכל או הרי עלי לשלח פרע – הרי זה נזיר, והוא שיגמור בלבו להזיר".

המדרש כאמור מדגיש, שבניגוד לסתם נזיר (שנוהג לסלסל בשערו), סלסולו של יוסף היה באופן שאינו ראוי, כשהוא אומר 'ברוך המקום שהשכיחני בית אבי', אך אין בכך כדי לטשטש את העובדה שעדיין הוא נהג בשיערו כמנהג הנזירים – המסלסלים בשערם. כלומר, יוסף קיבל על עצמו נזירות עוד בטרם מעשה זה, והיה זה דבר ראוי, ואילו כעת התחיל לסלסל בשערו ולהתעסק בו יתר על המידה, ועל כך הביקורת במדרש.

גם אליהו הנביא, שהיה נזיר עולם (ראה להלן פרק ה) היה מסלסל בשערו, כאמור בפסיקתא רבתי (פיסקא כו):

"העמדת להם אליהו בעל קווצות והיו מלעיגים ומשחקים עליו: הרי מסלסל קווצותיו! שכן שמו: איש בעל שער (מלכים ב' א,ח). העמדת להם אלישע, והיו אומרים לו: עלה קרח, עלה קרח" (שם ב,כג).

ואכן, רש"י, הרד"ק והמצודת ציון (שופטים טז,יג) מפרשים את המילה 'מחלפות' (הראש שהיו לשמשון) – כקווצות.

הרי לנו אפוא, הוכחה נוספת, הלכתית, שיוסף היה נזיר.

214. רע"ב בפירושו למשנה נזיר א,א פירש שסלסול הוא החלקת השיער, ואילו התפארת ישראל שם פירש להיפך, שסלסול הוא יצירת תלתלים.

ג. מעלת הנזירות לפני ואחרי מתן תורה

כאמור לעיל, יוסף היה נזיר עשרים ושתיים שנה, משעה שנמכר לעבד ועד שפגש את אחיו. הפסקת נזירותו נעשתה כמובן ללא הבאת קרבנות, ובכך שונה נזירות זו ממצוות הנזירות שקיבלנו בהר סיני, שכדי להפסיקה חייבים להביא קרבנות.

הבדל זה מלמד, שבניגוד לנזירות לאחר מתן תורה, שהפסקתה נחשבת כעין חטא, ולכן צריך מפסיק הנזירות להביא קרבן חטאת (כדברי הרמב"ן, רבנו בחיי והזוהר בפרשת נשא), הנזירות שלפני מתן תורה שונה, והפסקתה איננה חטא, ואיננה יוצרת פגם שיש צורך לתקנו ולכפר עליו בהבאת הקרבן.

נראה שטעם הדבר נעוץ בדברי חז"ל (בבא קמא לח, א, ועוד), שאמרו: "גדול המצווה ועושה ממני שאינו מצווה ועושה", ולכן מעלת הנזירות ומשמעותה לאחר מתן תורה גדולה לעין ערוך מזו שלפני מתן תורה, שכן לאחר מתן תורה מצוות הנזירות יונקת את מעלתה מכח התורה, והמגמה האלוקית לתיקון העולם, כשבכח מצווה זו ניתן להגיע לתכלית העולם, וכיוון שכך הוא, הפסקתה דורשת הבאת קרבנות וכפרה. אבל לפני מתן תורה, כשלא היה עדיין ציווי על הנזירות, והדבר נעשה כיוזמה אישית כדי להתרומם מעל תאוות העולם הזה, הפסקת מהלך אישי זה אינה דורשת כפרה, ממש כמו מי שקיבל על עצמו מנהגי חסידות וחומרות שונות, שאם יום אחד הוא מחליט להפסיק לנהוג אותם – אין הוא צריך כפרה והבאת קרבן על מעשהו.

ד. סיכום

מכנה התורה את יוסף בתואר נזיר פעמיים, ככתוב "ולקדקד נזיר אחיו". בפרק זה הראינו שהדבר נובע מכך שיוסף אכן היה נזיר במשך עשרים ושתיים שנה, שבהן לא שתה יין, לא הסתפר ולא נטמא למתים. כשיוסף יצא מבור הכלא הוא נאלץ להסתפר מפני אימת המלכות (מהרש"א).

נזירות זו, כיוון שהייתה לפני מתן תורה, הייתה נמוכה במדרגתה מהנזירות שלאחר מתן תורה, שנאמרה בתורה כמצווה מתרי"ג מצוות. דבר זה מוכח מכך שרק לאחר מתן תורה צריך הנזיר שהפסיק את נזירותו להביא קרבן כפרה על כך שהפסיק את נזירותו, ואילו קודם מתן תורה, הפסקת הנזירות לא חייבה כפרה.